

ARTHUR FANG

ROSKILDE

II.

FRA BYEN OG DENS HISTORIE

Familien Schmeltz 1824.

AF DEN GAMLE SKOLE

I maj 1811 fik Johan Henrich Schmeltz ansættelse som vævemester på Maglekilde Tøj- og Raskmageri — rask er en slags kamgarn. Han var født i den hollandske by Kampen, kom i tøjmagerlære, flyttede med sin mester til Tyskland og slog sig 1797 ned i København, kom snart til Usserød Klædefabrik, hvor han var i fire år. I Roskilde blev han gift med Ellen Cathrine Magnus. Der var i ægteskabet to børn, datteren Cathrine Elisabeth og sønnen Otto Henrich Schmeltz, født 14. september 1814. Da napoleonskrigene sluttede, og engelske industri-produkter atter kunne komme ind på fastlandet, måtte adskillige virksomheder standse, blandt dem Maglekilde-fabrikken. J. H. Schmeltz fik sin afsked og tog fat som selvstændig næringsdrivende.

I 1822 blev han indskrevet som borger og raskmager i Roskilde efter at have aflagt ed »om huldskab, lydighed og anden pligt, som Hans kongelige Majestæt, vores allernådigste arve-konge og herre, det ganske kongelige arvehus, denne bys magistrat og sine medborgere var skyldig at bevise«. Efter to års forløb døde J. H. Schmeltz, og enken måtte under trange kår søge at drive det lille bomuldsvæveri videre, indtil sønnen kunne træde til. I 1833 gjorde han sin svendeprøve — et

stykke bomulds-sjang, »som befandtes at være forsvarligt og godt udført«. Han arbejdede nu en snes år som en slags bestyrer for sin mor, indtil han i 1851 løste borgerbrev som fabrikør.

Han fremstillede særlig bomuldstøj, som solgtes enten til større købmænd eller fra hans egen lille stue i Skomagergade. Han tog også rundt til markederne på Sjælland og »solgte fra åben bod«. Ved stor arbejdsomhed og den mest nøjeregnende økonomi og orden nåede han i løbet af en halv snes år — mens han hele tiden underholdt sin mor og søster — frem til, at han ikke mere behøvede at rejse til markederne og nu kunne åbne butik i egen ejendom på byens hovedstrøg — Stændertorvet 6 — hvor forretningen endnu er. I 1868 havde han ombyttet sit fabrikantborgerbrev med et købmandsborgerskab.

Selv om man skulle tro, at en mand af Schmeltz' type havde mere end nok i sin egen virksomhed, som han drev uden medhjælp lige til sit 60. år — først i 1876 antog han en handelslærling — kom han til at tage del i det offentlige liv. I 1863 valgtes han til borgerrepræsentant og kom til at udfolde betydelig aktivitet.

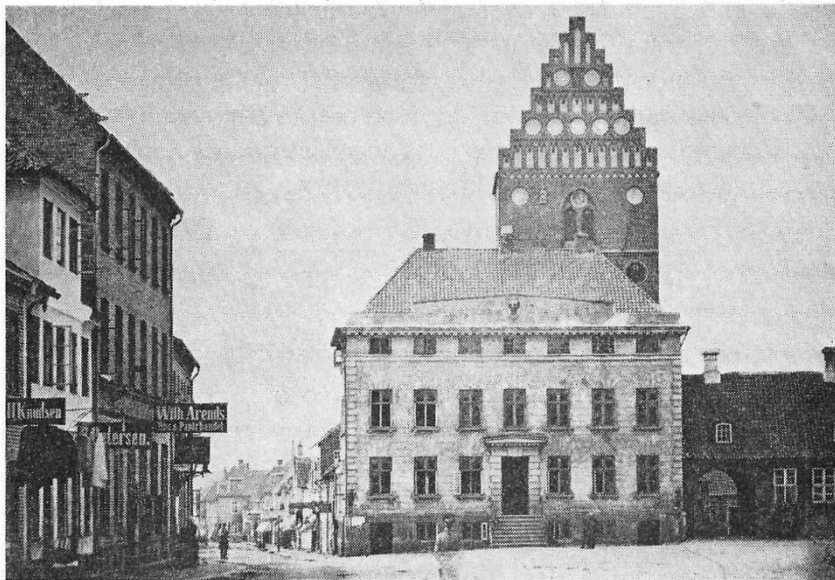
Roskildes ildebrands-rådhus fra 1735 (billede s. 123) var i 1839 blevet grundigt ombygget, særlig for at få mere plads, men — som justitsråd, borgmester Foss i sin indvielsestale understregede — også for at fremskaffe »12 sunde og sikre fængsler«. Hele den øverste etage blev afgivet hertil, et meget betydeligt fremskridt fra de uhumske huler i tårnets bund, hvor de fængslede tidligere havde vansmægtet i skarn, kulde og fugt. Ville de redde livet, måtte de snarest stikke af, og det gjorde de også i stor målestok hjulpet af vogternes mangel på påpasselighed. Klassisk er historien om den durkdrevne fyr, der af halm og klude konstruerede et ekstra ben, hvorpå fangevogteren omhyggeligt anbragte lænken. De syv nye arrester, der vendte ud mod torvet, må have været særlig eftertragtede, vinduerne sad så lavt, at beboerne uden ringeste anstrengelser kunne nyde udsigten. Da Ting- og arresthuset i Jernbanegade blev færdig 1878, var det slut med idyllen.

Byen var vokset godt, og i slutningen af 1870'erne begyndte man så småt at tale om at få et nyt rådhus. Man var også

blevet ked af at se på den store tomme grund, hvor prokurator Valløes gård havde stået, et anseeligt kompleks med et 16 fag stort grundmuret forhus ud mod Fondens Bro — på billedet ses kun en fjerdedel af facaden. Byen havde købt den forfaldne ejendom og ladet den nedrive for at få bedre orden på forholdene ved Fondens Bro, der var kommet til at se ikke så lidt bedre ud, efter at det gamle Duebrødre Hospital i 1879 var blevet afløst af arkitekt Herholdts statelige nye hus. Der var vist almindelig enighed om, at et nyt rådhus skulle ligge på grunden mellem tårnet og Duebrødre. Og så snakkede man, men der skete ikke noget.

Nu indtræffer der en ejendommelig episode, idet Schmeltz foretager et usædvanligt skridt. I et brev til byrådet i august 1880 tilbyder han at bidrage med 20.000 kr. til et nyt rådhus, dersom det blev opført i nogenlunde nær fremtid, i hvert fald ikke senere end i 1885. Nå, ja, vil der måske blive sagt, dog repræsenterer beløbet i 1970 omkring en kvart million. Tilbudet er øjensynligt kommet helt bag på byrådet, det har ikke anet, hvad det skulle stille op, først efter et par ugers forløb modtager Schmeltz et mærkeligt, nærmest undvigende svar: han må vente til regnskabet for 1880 foreligger. I midten af juli har rådet fået lidt ond samvittighed og sender Schmeltz et nyt brev: på grund af forskellige omstændigheder er regnskabet endnu ikke blevet aflagt. Det svar, han afgiver en halv snes dage senere, havde man næppe ventet. Han øger sit første tilbud med at give afkald på renten, han havde betinget sig for livstid. Da det ligger ham på sinde at få byggeriet fremskynnet, tilbyder han, dersom opførelsen sker i 1882, at testamenterer mindst 20.000 kr. til forskellige institutioner i Roskilde. Ikke engang en halv snes dage senere har Schmeltz svaret: med den varmeste påskønnelse modtages tilbudene, og rådet ville sætte særlig pris på, at han ville deltage i forhandlingerne i det særlige byggeudvalg. Det gjorde man klogt i, Schmeltz havde endnu ikke lukket helt for tegnebogen.

Byggeriet nåede ikke at komme igang i 1882, men man fik afholdt en arkitekt-konkurrence. Der indkom ikke så få forslag. Byggeudvalget suppleret med særlig sagkyndige, arkitekt F. Meldahl og arkitekturmaler Heinrich Hansen, gav 1. præmie

Rådhuset fra 1735 og lidt af Valløes gård.

til et forslag af arkitekt H. Storck og 2. præmien til et forslag udarbejdet af arkitekt O. P. Momme i forening med murmester C. J. Schledermann, Roskilde. Man valgte at benytte det sidste. Det var forud betinget, at byggearbejdet skulle holdes inden for 50.000 kr. Momme mente at kunne gøre det for 51.000 kr., Storck var 7.000 kr. dyrere. Ikke alene hele udvalget, men også en sagkyndig som arkitekturmaleren Jacob Kornerup, havde peget på Storck. — Pengene blev ene afgørende. — Foruden Schmeltz havde købmand Carl Madsen bidraget med 5.000 kr., og da byggeriet var vel i gang, forøgede bidragyderne deres tilskud med 3.000 kr., hver med det halve, yderligere betalte hver af dem 400 kr. for de to dekorative lygter ud for tårn-vestibulen.

I sine optegnelser, trykt i Schmeltz »Årbog«, gøres der meget nøje rede for, hvad hver detalje har kostet, helt ned til meget beskedne beløb. Det er den omhyggelige økonom, der skriver, manden, der har skabt sin million-formue ved at lægge krone på krone. Mellem hans efterladenskaber opbevares en veltjent kassebog i smalt folio, som det brugtes den gang. Den er ble-

vet taget i brug 1852 og ført år for år til 1893, hele tiden af Schmeltz personlig. Kun fordi hans hånd var så regelmæssig og forbavsende fin — næsten kaligrafisk — har bogen kunnet slå til så længe; godt slidt er den, men i fin orden.

Ud over sine medborgeres påskønnelse modtog Schmeltz også offentlige anerkendelser. Da rådhuset var færdigt, blev han på borgmester Blechingbergs indstilling i 1885 udnævnt til agent (7. rangklasse, nr. 2) og fik på borgmester Aagaards indstilling i 1892 — ved Christian IX's guldbryllup — tildelt ridderkorset. — Meddelelsen fra Ordenskapitlet er stilet til velbaarne Herr Agent Kjøbmand O. H. Schmeltz, Roskilde.

De 22.000 kr. til rådhuset og løftet om at legere mindst 20.000 kr. var nu kun en begyndelse. Hans næste gave — i 1895 — var arkitekt V. J. Mørk-Hansens springvand, som passede så fortrinligt til det lille rådhus-torv.

O. H. Schmeltz selv lagde kun beslag på stueetagen i sin ejendom, her var butikken og hans beskedne ungkarlejlighed. På førstesalen boede en tid politifuldmægtig Berthelsen, to døtre holdt pøgeskole. Kælderen var optaget af en træhandel med direkte nedgang fra fortovet, her kunne der købes så at sige alt, hvad der forarbejdedes af træ.

Fra sin stue ved siden af butikken har O. H. Schmeltz dagligt kunnet glæde sig over sit springvand og rådhuset. Torvet var nu blevet noget ganske andet, efter at det prægtige tårn var blevet frilagt. Men mon ikke den tilfældige samling uensartede huse, som skilte de to torve, nu og da har ærgret ham og en dag fremkaldt den dristige tanke: hvad om husene kom væk. De bidrog til at give byen et præg af indsnævrehed og armodig småstad. Da de kom væk, forsvandt ravnekrogen. Det var ikke alene noget håndgribeligt, men også et symbol. Men som den første og eneste at undfange denne plan har O. H. Schmeltz for altid indskrevet sit navn i Roskildes historie.

Realisten O. H. Schmeltz har været helt klar over, at det ville være forrykt at tænke på planens gennemførelse i den nærmeste fremtid — engang ad åre, længe efter hans død. Men der måtte begyndes, og en dag sætter han i sit testamente, at 20.000 kr. skulle stå på rente, indtil summen var stor nok til væsentligt at kunne bidrage til hans plans realisering.

Rådhusstorvet. Bag springvandet Schmeltz' ejendom, nr. 6. Hans »private« vindue er oven over nedgangen til træhandelen.

En dyb hemmelighed kan det næppe have været, i hvert fald borgmester Aagaard vidste besked og ville hellere have den elendige Allehelgensgade ordnet. Dens udmunding i torvet var en snæver og livsfarlig gyde. Her lå det gamle Wintherske garveri og ikke alene fyldte op, men udsendte en generende larm og stank. Den var værst, når »pyren«, et ekstra stinkende fluidum af opløst hønsegødning, efter at have gjort tjeneste i garveriet blev lukket ud i strædet. Gennem rendestenene skulle det byen igennem finde vej til fjorden. Borgmesteren fik O. H. Schmeltz til at gå ind på sin tanke. De testamenterede penge blev til kontant 20.000 kr. Byen kunne i 1898 ekspropriere garveriet. Gyden kunne blive gade — mere end af navn.

Baggrunden til O. H. Schmeltz' ejendom rækker med et pænt stykke facade ud til Allehelgensgade. Her bestemte han nu, at »Agent O. H. Schmeltz' Stiftelse« med fribolig for seks ugifte kvinder skulle opføres. Bygningen, der blev assureret for godt 23.000 kr., stod færdig i 1901, og til vedligeholdelse og fornyelse blev der yderligere afsat 20.000 kr.

Planen med at nedrive de gamle huse blev ikke opgivet, men helt omformet ved kæmner Echardt Møllers hjælp. Pengene skulle skaffes snarest og hovedsagelig i store portioner hos forskellige institutioner. Det lykkedes. Husene blev købt i 1898 og nedrevet i 1908. Da havde O. H. Schmeltz været død i ti år. Han var og blev ophavsmanden og desuden — for anden gang — direkte bidragydende med en rund sum. Sliddet havde Echardt Møller haft, dog blev det ikke sidste gang, han optrådte som fødselshjælper for Schmeltzske planer.

I sit testamente havde O. H. Schmeltz hensat ca. 20.000 kr. på renters rente til et offentligt lystanlæg. Da denne kapital var vokset til godt 30.000 kr., henledte kæmner Møller byrådets opmærksomhed på det såkaldte Pipers Vænge nord for Bellevuesti. Vænget og et par mindre arealer blev købt af byen, og »Byparken« anlagt i 1916, for Schmeltz' kapital. Hensættelse af 5.600 kr. til summen var stor nok til at kunne betale en fornyelse af Søren Olsens Stiftelse i Sct. Olsegade — er af lignende art som lystanlæg-planen. O. H. Schmeltz' testamente — endelig udformet i 1901 — er meget omfattende og vidner om, hvor alsidigt humanitært interesseret han var. Den største sum, 38.000 kr., er henlagt til 13 legater à 100 kr. årligt til »værdige, trængende, mindst 40 år gamle kvinder, boende i Roskilde«. Videre 13 legater af forskellig størrelse hovedsagelig til private humanitære institutioner. De nævnes her, da de bedre end noget andet vil kunne belyse tiden omkring århundredeskiftet. Renten af 5 legater à 3.000 kr. skal gå til: Teknisk Skole, Børneasylet, Børnehjemmet, »De fattiges Kasse« og Good Templar Logen »Hjemmets Glæde«. Renten af 2 legater à 1.120 kr. skulle gå til brændselshjælp og til middagsmad om vinteren til fattige børn. Renten af 6 legater à 1.000 kr. skal gå til: Opklædnings-selskabet, Diakonisse-institutionen, Afholdssagen, Arbejderforeningen for Roskilde og Sct. Jørgensbjergs Sygekasse, Sct. Jørgensbjergs Asyl og Komiteen til Opførelse af Arbejderboliger. Endelig havde den betænksomme mand bestemt, at renterne af 5.000 kr. skal benyttes til legaternes administration og »til vedligeholdelse for så lang tid som muligt af afdødes gravsted på Roskilde Gråbrødre Kirkegård i samme smukke stand i enhver henseende, hvori nu det er, herunder

O. H. Schmeltz.

selvfølgelig også indbefattet det for afdøde af Roskilde Byråd rejste monument, gravgelænder m. v., samt til gravstedets fornyelse, efterhånden som de tidsfrister, for hvilke det erhverves udløbe«.

Schmeltz' testamente er på 92.000 kr. Ved hertil at lægge, hvad der i øvrigt kan findes frem til af gaver, kommer det beløb, han har bortskænket, op på 232.000 kr. — vel at mærke 1800-tallets kroner.

Ud over gravmonumentet har Roskilde hædret sin eneste

mæcen ved i begyndelsen af 1960'erne at knytte hans navn til det store åbne område mellem Skomagergade og Bredgade — Schmeltz' Plads.

O. H. Schmeltz døde den 4. juni 1898. Hans mor var afgået ved døden i 1856, hans søster 1880.

Ikke alene byens trivsel og fremtid har optaget O. H. Schmeltz, men også dens fortid og historie. Hans navn står på titelbladet til en smuk lille bog »Årbog til Roskildes Historie 1800—1900«. Der foreligger desuden en stor samling optegnelser fra Roskildes ældre historie baseret på litterære kilder. Udgiveren — magister Victor Hermansen — har valgt at holde sig til det tidsafsnit, hvori Schmeltz levede med.